

Însăilări despre Gheorghe Brătianu

Andrei PIPPIDI*

Datoria de a mulțumi noilor mei colegi pentru chemarea mea în mijlocul lor m-a îndemnat să-mi redeschid după vreme îndelungată două dosare de documente inedite cu privire la Gh. Brătianu, care pot contribui la înțelegerea acestei mari figuri istorice așa cum a fost.

Prilejul mi se pare cel mai potrivit, aici și acum, având în vedere că profesorul Brătianu și-a desfășurat activitatea la Universitatea din Iași timp de șaptesprezece ani, de la 1923 la 1940.

Cei numai 70 de ani care ne despart de sfârșitul tragic al vieții lui au traversat perioade istorice atât de diferite, încât obișnuita noastră căutare de aniversări pentru a trezi amintirile vine târziu. Recunoașterea unei opere a cărei valoare admirabilă contopește viziunea Bizanțului și a țărilor române a izbucnit în anii '80 ai secolului trecut, mai întâi în străinătate, apoi și la București. Pentru *biografia* autorului, interzisă, sursele fuseseră ascunse. În 1987, a putut fi doar semnalată existența ultimelor pagini ale lui Gheorghe Brătianu, acelea despre organizarea păcii în istoria universală. I-a revenit atunci „Anuarului” Institutului de la Iași onoarea de a publica un capitol din cartea încheiată prin 1947, când manuscrisul ei întreg era sustras supravegherii securiste și salvat de către Mihai Berza. Aceluiași prieten credincios i-a încredințat Brătianu arhiva sa personală; toată acea colecție de manuscrise a fost restituită în 1990 familiei de la Paris. În aceste împrejurări, numai studiul istoric, în prezentarea lui John Rogister, a apărut la Bruxelles, apoi și în țară. În timpul cât a fost păstrată în aceeași casă, cu un afectuos respect, partea de corespondență personală, scrisori primite sau scrise de Gheorghe Brătianu între 1904 și 1928, reflectând legăturile sale cu părinții, rudele sau prietenii, a fost copiată de Ancuța Berza (pictorița Ana Tzigara-Samurcaș). Răsfoind caietul acela, mărturisesc că mi se trezesc, în afară de interesul față de personajele care participă la acțiune, sentimentele pentru această doamnă ale cărei calități artistice și literare mi-au fost atât de dragi. Se găsesc, astfel, cuprinse 17 scrisori ale lui Ion I. C. Brătianu adresate fiului său de la 1910 la 1922. Mama tânărului e prezentă atât prin 20 de scrisori către el, cât și prin 43 de rapoarte cu care el

* Academia Română; apippidi@sar.org.ro.

răspunde à *Mme la princesse Marie Mourousy*, 4, str. Coroi, Iași. Numai la moartea ei a luat sfârșit, în 1922, această relație extrem de strânsă. De-a lungul întregii corespondențe se luminează, prin succesiunea stărilor de spirit, formarea unui om de la o vârstă la alta. Începe din 1903 ca un copil alintat: Zică, Zicuță, Zorzică, este punctul de plecare, dependent de *chère maman*. După 1914, la primul eveniment național – moartea lui Carol I – simte nevoia de a comunica cu tatăl, dar va continua ca adolescent, atras de excursii, pe care i le oferea el, unele chiar la monumente istorice, Curtea de Argeș sau Vieroș. Povestirea unui dialog cu tatăl în ajunul intrării în război, păstrată „aproape neschimbată” după trei ani, vădește ce influență de îndreptar a primit atunci, urmată de înrolarea ca militar înainte de vârsta prevăzută de lege. Experiența frontului la Cireșoia l-a expus până la o rană de glonț, la picior, îngrijită cu atenția cuvenită fiului prim-ministrului. Descrierea aceluia an a avut un rezultat literar, *File rupte din cartea războiului*, primul volum dat la tipar, în 1919 (cu o reeditare în 1939), împletit cu relatările unor prieteni, tovarăși de luptă (Valeriu Bulgaru și G. M. Cantacuzino).

În 1920 se găsea la Paris. Înscrierea la Hautes Études îi deschide drumul către istoria medievală, de care se simțea deja atras, dovadă cele dintâi vizite la muzee: la Luvru, la Cluny, dar și la Rodin acasă, și în special la Musée Guimet, unde își mărturisește admirația pentru faianțele persane. Noi știm că sensibilitatea față de vechiul patrimoniu artistic din Iran și Caucaz avea să se întipărească în profilul său cultural, până la a păstra câteva piese de ceramică antică în biroul său de la Institutul din București. Instalarea la Paris îi fusese stânjenită de greva generală (și atunci!), dar peste numai două luni îl regăsim la examene, copleșit – scrie el – de franci, goți, arabi și bizantini. Deși primit la cursuri de Mario Roques, Charles Diehl și Ferdinand Lot, își permitea să creadă mitul superiorității germane în istorie și filologie:

Îmi dau seama [– afirmă el –] că doi ani de Paris pot să-mi completeze cultura și să-mi dea o bază destul de solidă de latină și de greacă, iar pentru slavonă și lucrările de specialitate (Ev Mediu oriental) consider că le-aș putea face în condiții bune la Berlin sau la Leipzig.

Înainte, în România, publicarea primelor trei articole „Încercări de istorie”, în 1919 și 1920, încurajată de însuși N. Iorga și controlată de un expert în materie, colonelul Radu Rosetti, îl atrăsese spre cercetarea documentelor moldovenești din secolul al XVII-lea. Sfaturi și cărți îi veniseră, la început, datorite de tatăl său. Ion Brătianu era cunoscut ca un mare colecționar de cărți vechi și rare, folosind orice călătorie ca să intre la anticarii din străinătate. După moartea sa, avea să formeze o bibliotecă deschisă ca fundație de către Eliza, a doua lui soție, în casa din București, în fața căreia se va ridica statuia lui Mestrovici.

Să mă întorc acum la conținutul dosarului. Între copiile din caiet, mai sunt nouă scrisori de la Pia Brătianu, între 1912 și 1919, care au și ele forța de expresie a sentimentului patriotic, desfășurată în cursul războiului, cât timp bătrâna doamnă era în domiciliu forțat la București, sub ocupație. Un mesaj din

decembrie 1918 este semnat: „Bunica ta și a tuturilor românilor din România mare, acesta este titlul ce mi s-a dat de delegația din Transilvania prin părintele Cristea într-o cuvîntare ce a ținut la noi”. Alături de alte acte din aceeași epocă se află *Ideea voivodală*, conferința lui Gheorghe Brătianu pentru Universitatea Liberă, la mătușa sa, Sabina Cantacuzino, în martie 1944, când trupe dușmane se aflau la hotar. Cât de aproape unele de altele sunt asemenea documente, păstrate laolaltă cu două exemplare din *De la Antichitate la Evul Mediu. Considerațiuni de ordine socială și economică!* Aceste 250 de pagini multiplicată în formă dactilografiată au fost cel dintâi curs ținut la București în 1940-1941.

Înainte de a încerca o clasare a materialelor din celălalt dosar, odată cu a stabili relația dintre ele și cele asupra cărora am aruncat o privire, trebuie explicată originea lor. Ele provin – neașteptat, aproape miraculos – dintr-o pivniță de la Rătești, moșia lui Gheorghe Brătianu din județul Argeș, unde niște țărani le-au ascuns ca să le ferească de agenții Securității. Când o anchetă n-a mai fost de temut, deci tot după 1990, n-au șovăit să le încredințeze unei prietene, o mătușă a mea, care i-a asigurat că nepotul ei va avea interesul să cerceteze mai de aproape acele hârtii. Prima ocazie de a le folosi s-a ivit după trei ani aici, la Iași, unde am publicat în „Revue des Études Roumaines” studiul despre *Histoire de l'Europe au Moyen Age*, lucrarea colectivă ale cărei organizare și direcție i-ar fi revenit lui Gheorghe Brătianu, dar care n-a trecut de faza pregătirilor din 1936-1938. Acel prilej mi-a îngăduit atunci să editez diverse versiuni ale tablei de materii, îndelung adaptate între colaboratori, și planul cursului de la Iași al lui Brătianu pentru 1929, *De la Dioclețian la Carol cel Mare*, dar reluat și lărgit până în 1932.

Dificultatea de a clasa într-o ordine aproximativ cronologică temele care l-au preocupat ca profesor și, simultan, ca autor de articole distribuite la reviste, volume de omagiu sau colocvii/congrese internaționale este impusă de acest caracter polimorf al operei lui Brătianu. Accentuarea de la o vârstă la alta a sintezelor manifestă coagularea unor concepții pe care le stimula contactul cu progresul muncii istoricilor din străinătate. O schiță pe care abia îndrăznesc să o propun ar aduna investigațiile erudite referitoare la Bizanț, Genova și Veneția în perioada 1922-1939, apoi deschiderea către problema Mării Negre de la 1939 până la 1944. În același timp, anii 1932-1943 au fost ocupați de întreprinderea unor cercetări de istorie politică a secolului XIX, ceea ce rezulta din răspunderile pe care autorul și le-a asumat ca succesori și ca aspiranți la autoritate în competiția partidelor românești. Preocuparea pentru politica externă a României s-a întins din 1936 până în 1945. În sfârșit, anii 1942-1946 au fost consacrați înnoirii imaginii „descălecărilor”, deci analizei izvoarelor cu privire la întemeierea statelor românești.

Pentru a duce mai departe acest itinerar, este de abordat seria cursurilor lui Brătianu la Iași, dar ultima oară când a fost parcursă lista lor nu li s-au recuperat decât titlurile. Perspectiva cea mai lungă cronologic apare chiar în 1929, într-o cionă schițată la început de drum: „I. De la Dioclețian la Carol cel Mare; II. De la

Carol cel Mare la Frederic II; III. De la Frederic al II-lea la Carol Quintul”. Planul atât de ambițios n-a fost realizat. O altă variantă, notată „pentru orientare”, a propus două cursuri paralele: „Sfârșitul lumii antice, explicații și ipoteze” și „Introducere în științele istorice”. La „Sfârșitul lumii antice” va reveni, adăugând „și triumful Orientului” în cursul din 1937-1938, pe care-l avem autograf în românește în dosarul nr. 2 sub o copertă intitulată FMATO, ceea ce înseamnă „La fin du monde antique et le triomphe de l’Orient” (am publicat paginile rezumatului francez). Comentariile critice la teoriile lui Pirenne și Dopsch s-au integrat în acea istorie a Europei medievale pe care, în acea vreme, Brătianu se aștepta să o vadă încheșându-se ca operă monumentală în jurul concepției sale. Un text de „Considerațiuni generale asupra începuturilor Evului Mediu” se găsește în același mănunchi de materiale.

E timpul să le vedem. În acest vâlmășag, primul loc îl ocupă note de bibliografie în rusește, bizantinologie, lucrări sovietice din anii 1945-1948, însoțite de traducerea în românește a unor studii de marele istoric al Mării Negre, Bertier-Delagarde, despre Kalamita și Teodoro (Mangup). Din biblioteca personală, probabil, Brătianu și-a copiat un document venețian de secol XIII din culegerea cea mai recentă a lui Morozzo della Rocca, dar a consultat și istoria Georgiei de Brosset (1849). Dacă avea nevoie de călători în lumea greco-musulmană, îl citea pe Bertrandon de la Brocquière în ediția Schéfer.

Un pachet compact de fișe poartă titlul „Bibliografie crimeiană”. În 1942, Brătianu mărturisea că, „prin bunăvoința comandanților militari cari au înțeles rostul Institutului, s-au putut strînge și aduce aci câteva publicații sovietice în limba rusească și ucraineană, împrumutate pe termen lung din bibliotecile ce le-am vizitat!”. O problemă tratată în lotul acesta este „Unirea Ucrainei cu Rusia și Bogdan Hmelnițki în lumina istoricilor ruși”, cu concluzia că politica sovietică urmărește „unirea acestor două popoare înrudite”. Brătianu a ținut conferințe în 1942 și 1943 la Școala Superioară de Război cu subiectele: introducere geopolitică, problema romană, epoca tătarească (secolul XIII), problema cazacilor (secolul XVII). Era firesc ca ofițerii români să învețe cum se succedaseră diferite stăpâniri într-un teritoriu în care erau aduși, gata să-și dea viața. Profesorul a fost uneori, în fața lor, în uniformă de maior.

Câteva manuscrise ale lui Gheorghe Brătianu există și la Biblioteca Academiei în Corespondența Iorga: cinci prelegeri la Școala de Război și un plan pentru *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor în țările românești*, cartea ce avea să fie editată de Vitalien Laurent în 1977.

Ce se poate spune în fața acestei desfășurări de mărturii care se întorc la lumină? Ce a fost apărut de uitare se întrunește în împlinirea unei personalități. Oameni simpli și oameni de carte i-au rămas credincioși când era umilit și înjosit. De o parte ies la iveală vârstele omului de la copilărie la tinerețea fericită de a-și descoperi drumul. De partea cealaltă au izbucnit disperarea de a lăsa scris până la capăt tot ce mai este capabil să dea, dar și amintirile de la cei care-l iubeau și nu mai sunt. De aceea, nimic din ce s-a strâns la un loc nu e de prisos.